

Classification of microtoponyms (on the example of Bukhara region)

Nodira ADIZOVA¹

Pedagogical institute of Bukhara state university

ARTICLE INFO

Article history:

Received February 2021

Received in revised form

28 February 2022

Accepted 20 March 2022

Available online

15 April 2022

Keywords:

onomastica,
microtoponym,
antroponym,
necronym,
linguistic factor,
semantic analysis,
morphological structure,
dialectal features,
amplitude,
genesis,
chronological
characteristics.

ABSTRACT

In this article toponyms of Bukhara district are divided into thematic groups and analyzed in diachronic and synchronous methods. The linguistic-etymological classification of Bukhara district toponymy.

2181-1415/© 2022 in Science LLC.

DOI: <https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol3-iss3/S-pp128-132>

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

Mikrotoponimlar tasnifi (Buxoro viloyati misolida)

ANNOTATSIYA

Kalit so'zlar:

onomastika,
mikrotoponim,
oykonim,
lingvistik omil,
semantik tahlil,
morfologik struktura,
dialektal xususiyat,
xronologik tasnif.

Mazkur maqolada Buxoro tumani toponimlari mavzuviy guruhlariga ajratildi, diaxron va sinxron usulda tahlil qilindi. Tuman toponimiyasining lisoniy-etimologik tasnifi keltirildi.

¹ doctor of philosophy, associate professor, Pedagogical Institute of Bukhara State University, Bukhara, Uzbekistan

Классификация микротопонимов (на примере Бухарской области)

АННОТАЦИЯ

Ключевые слова:

ономастика,
микротопоним,
ойконим,
лингвистический фактор,
семантический анализ,
морфологическая
структура,
диалектальная
особенность,
амплитуда,
генезис,
хронологическая
характеристика.

В данной статье Бухарского района и их своеобразные особенности; выделены тематические группы микротопонимов и осуществлен их диахронный и синхронный анализ. Произведен лингво-этимологический анализ топонимии района.

Tilshunoslikda atoqli otlarni va ularning barcha turlarini o'rganuvchi onomastika sohasi mavjud. Joy nomlari atoqli otlar sanalganidan toponimika ham onomastika doirasida qaraladi. Chunki onomastika nomshunoslik sanalib, atoqli otlar nazariyasi va amaliyoti bilan shug'ullanar ekan, mazmun jihatdan aynan unga mos kelishi va faqat nomlar obyektini nuqtayi nazaridan farqlanadigan toponimikaning bu soha doirasida qaralishi tabiiy. Toponimlar atoqli otlarning bir qismi sifatida tadqiqotchiga shunday axborotlar berish mumkinki, u buni tilning boshqa biror-bir hodisasidan olishga qodir emas, deydi G.P. Smoliskaya [3. B. 115–124]. Bu bo'lim o'z ichiga atoqli otlarning turli-tuman guruhlarini qamrab oladi. Shulardan biri toponim – joy nomlaridir. Toponimlar, o'z navbatida, joy nomlarining ko'plab ko'rinishlarini ifodalashi mumkin. Chunonchi, ko'cha, guzar, mahalla, ovul, qishloq, shahar va hokazolar. Toponimlarda qishloq nomlari o'ziga xos bir guruh sifatida ajralib turadi.

Insoniyat paydo bo'lganidan beri o'zining atrofidagi olamni o'rganishga, undagi sir-sinoatlarni ochishga intiladi. Ba'zan esa atrofdagi olamning turli jihatlarini o'zicha nomlaydi. Bu bugungi kunga kelib toponimika nomli fanning keng quloq yozishiga asosiy sabab bo'ldi. Toponimikada joylarning nomlari o'rganiladi. Ko'pgina joy nomlari uzoq tarix davomida paydo bo'lib, shakllanib kelmoqda. Yangi tushunchalar, yangi qarashlar yangi nomlarning yuzaga kelishini talab ham qilmoqda. Agar past-balandlik joylarni ko'rsak, ularga chuqur, tepa, balandlik, qir, adir so'zlari ishtirok etgan nom "to'qiyimiz", tog'ning alohida ko'zga tashlanadigan o'rnini Yassitog', Qoyali, Xarsangtosh, Cho'qqili deb nomlaymiz.

Nomlar odamlar kabi qadimiydir, degan gap behuda aytilmagan. Ko'pchilik nomlar bir necha asrli tarixga ega. Jumladan, Buxoro, Samarqand, Xiva, Romitan, Shofirkon, Varaxsha, Poykent nomlarining tarixi ming yillarga borib taqaladi.

Joy nomlarini o'rganishning o'ziga xos ahamiyati mavjud. Chunki ularda xalqning uzoq o'tmishi, ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va xo'jalik hayoti, madaniy merosi aks etadi.

Toponimlar asrlar davomida yaratilgan lisoniy, tarixiy va madaniy-ma'naviy meros hisoblanadi. Ularda xalqning qadimiy davrlardan tortib to shu kungacha bo'lgan noyob kuzatish, tajriba va turli e'tiqodlari o'z ifodasini topgan bo'ladi.

Keyingi yillarda o'zbek tilshunosligida toponimlarni tadqiq etish borasida ulkan ishlar amalga oshirildi. Bu, birinchi navbatda, toponimlar tilning turg'un unsurlari sifatida xalqlarning tili va tarixini o'rganishdagi muhim ahamiyati bilan belgilanadi. Toponimiyaga oid tadqiqotlar nafaqat qadimdan u yoki bu xalq, elat va uning tilining tarqalish hududini, qatlamlashish hamda shunga o'xshash hodisalarni aniqlashga, balki xalqlar o'rtasidagi ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, madaniy va etnolingvistik aloqalarni tiklashga, aniqlashga ham imkon beradi. Bu jihatdan Quyi Zarafshon vohasi, aniqrog'i, Buxoro viloyat toponimlarini to'plash va ularni tadqiq qilish muhim ahamiyatga ega.

Har qanday tilga mansub bo'lgan toponimlarni lingvistik tahlil etishda dastlab ularni tasnif etish masalasi turadi. Chunki to'g'ri amalga oshirilgan tasnifgina kuzatishlar olib borishni yengillashtiradi, tadqiqotlarning samarali bo'lishiga ko'maklashadi. "...toponim muayyan ma'noni anglatadi, – deydi S. Qoraev, – toponimistlar ta'biri bilan aytganda, toponim informatsiyaga ega va u real hodisani aks ettiradi. Toponimlarning ana shu real voqelikni aks ettirishini hisobga olib, ularni qandaydir guruhlariga bo'lish kerak, albatta. Toponimlarni ana shunday klassifikasiya qilish ularning semantik mohiyatini o'rganish ishini osonlashtiradi deb o'ylaymiz" [7, 11].

Buxoro tumanida uchraydigan qishloq nomlarining ko'pchiligi qadimiydir. Ular turli sabablarga ko'ra nomlangan. Ayrim qishloqlarning nomlanish sabablari unutilganligini kuzatish mumkin: Mijona, Muchavus, Nayak, Pat-put, Sarhang, Qo'lba kabilar.

Tumandagi ko'pgina qishloq nomlarining atalish sabablarini aniq ko'rsatish imkoni mavjud. Bular jumlasiga quyidagilarni kiritish mumkin:

1. Qishloqning tabiiy-geografik sharoitiga mos nomlar: Bog'idasht, Yobuxona, Jo'yi odoq, Oqrabot, O'ba, Qumrabot kabilar.

2. Qishloq hududida biror obyektning mavjudligiga ishora qiluvchi nomlar: Beshariq, Bog'i kalon, Galaosiyo, Diosiyo, Jo'borcha, Kushxona, Ko'li shtrum, Ko'hna masjid, Mahalla, Chortoq Chiltanop, Chorbaxossa, Chorbakr, Qayrag'och kabilar.

3. Qishloqning joylashish o'rniga ishora qiluvchi nomlar: Vog'oskent, Kunji qal'a, Labobiyon, Labi denav, Chuqurrabot, Yuqori Kobdun, Yuqori O'ba, Yuqori Novmetan, Yurinbolo, Yurinpoyon, O'rta Novmetan, O'rtarabot, Quyi Kobdun, Quyi O'ba kabilar.

4. Qishloq aholisining kasb-kori, mashg'ulotiga ishora qiluvchi nomlar:

Baxmalbof, Gilembof, Do'g'do'z, Ipakchi, Moshkoron, Mokisoz, Raboti to'pchi, Sohibkor, Tikonchi, Tovuqchi, Qo'shxodim, Quttisoz kabilar.

5. Qishloqning paydo bo'lishi bilan bog'liq bo'lgan nomlar: Denov, Xonabod, Yangiobod kabilar.

6. Aholisining yoki biror shaxsning ijtimoiy mavqei bilan aloqador bo'lgan: Bekjo'gi, So'fiyon, So'fikorgar, Xo'jahayron, Xo'jarabot, Shayxoncha, Shayxlar kabilar.

7. Shaxs nomi bilan aloqador qishloq nomlari: Dehhoji, Jonbobo, Mulki Saidon, Raboti eshon, Rabotiqozi, Rabotimirjon

Onomastik materialni tavsiflash ishi bilan deyarli barcha nomshunoslar shug'ullanib keladi. Chunki atoqli otlar tasnifi onomastik tizimni tahlil qilishning eng zaruriy va asosiy shartlaridan biridir. Tadqiqotning qanchalik muvaffaqiyatli olib borilishi materialni to'g'ri tasniflay olishga ham bog'liqdir. Tadqiqotimiz jarayonida Buxoro tuman toponimlarining quyidagi ko'rinishlari mavjudligi ma'lum bo'ldi.

1.1. Toponimlar. Quruqlikda joylashgan tabiiy geografik va sun'iy obyektlar atoqli oti. Bular quyidagi guruhlariga ajraladi.

1.1.1. Oykonimlar. Bunga qishloq, ovul, mahalla nomlari kiradi.

Qishloq va ovullar nomi oykonimiyaning tarkibiy qismi bo'lib, Buxoro tuman toponimiyasining asosiy qismini tashkil qiladi. Qishloq nomlari makrotoponim va mikrotoponimlar tizimining chegarasini ko'rsatuvchi onomastik birlik bo'lib, [1,25-28] makrotoponimlar guruhiga kiradi.

Buxoro viloyatidagi qishloq nomlarining aksariyati juda qadimiy, tarixiy nomlardir va ularning nomlanish sabablari ham ko'p holda unutilgan deyish mumkin. Chunonchi, Yurinpoyon, Patput, Leylak, Tutixushk, Janafar, Chappa, Jonbobo, Mijona, Otquchi, Obitoratkabi qishloqlar nomi bunga misol bo'la oladi.

Quyida qishloq nomlarining ba'zilarini qisqacha izohini keltiramiz.

BOG'IKALON – tumandagi aholi punkti nomi. Toponim ikki qismdan tashkil topgan: bog'(i)+kalon. Bog' fors-tojikcha so'z bo'lib, mevali daraxt, tok va gul bilan band yer maydoni; mevazor hamda shahardan tashqaridagi qo'rg'on va unga yopishgan mevazor, tokzor joy ma'nolariga ega [9, 141]. Kalon so'zi ham fors-tojikcha bo'lib, hajman va miqdoran ulug'; balog'atga yetgan; mansabdor; vazifasi yoki unvoni jihatidan ustun kabi ma'nolarda qo'llanadi [7, 582-583]. Toponim tarkibidagi "i" forsiy izofa sanaladi. Bog'+i+kalon – katta bog'. Hududida katta bog' bo'lganligi yoki aholisi ko'pligi sababli qishloq shunday nomlangan.

BESHBO'RI – tumandagi aholi punkti nomi. Toponim umumturkiy so'z bo'lib, boy+bo'ri tarzida shakllangan. Boy so'zining qadimiy ma'nolari – "ulug'", "buyuk", "ulkan", "yuksak hajmli"; "muqaddas", "mo'tabar"; "katta mol-mulk egasi", "badavlat" kabilar sanaladi. Qadimgi turkiy xalqlardagi Umay (ayol, malika-xudo, afsonaviy ayol-ma'buda, yosh bolalarni panohida asrovchi iloh, yaratuvchi ayol-ma'buda) so'zining o'zgargan, soddalashgan shakli "boy" so'zi bo'lishi mumkin, deya taxmin etadi T.Nafasov. Bo'ri – qadimgi turkiy xalqlarda totem, sig'inilgan mavjudot. Qadimgi turkiy ashin qabilasi o'zlarini bo'ridan kelib chiqqan deb hisoblashgan. Boybo'ri – ulug' bo'ri, kuchli bo'ri. Qo'ng'irotlarning va qoraqalpoqlarning boybo'ri urug'i mavjud. Boybo'ri – kishi ismi. Ism ham totem va urug' nomidan kelib chiqqan. Qishloq nomi urug' nomidan yaralgan [3, 65].

Umuman olganda, turkiy qavmlar tarkibida "besh" so'zi qatnashgan beshbola, beshkal, beshkaltak, beshkapa, beshkubi, beshog'och, beshsari, beshtentak beshqozon kabi urug' nomlari keng tarqalgan.

VAHMKOR – tumandagi aholi punkti nomi. Vahm "vaqf" so'zining o'zgargan shakli. S. Qoraevning ma'lumotiga ko'ra, "vaqf" so'zi arabcha bo'lib, "vasiyat qilingan", "inoyat qilingan", "bag'ishlangan" kabi ma'nolarni anglatadi. O'rta asrlarda va undan keyin ham katta-katta yerlar, do'konlar, hunarmandchilik rastalari, tegirmonlar, hammomlar, objuvozlar va boshqa mulklar masjid-madrasalarga, musofirxona-shifoxonalarga (xonaqohlarga) vasiyat qilib berilgan, ya'ni vaqf qilingan, ulardan olingan daromadlar shu muassasalarning ehtiyojlariga sarflangan.

Respublikamiz toponimiyasini o'rganishda vaqf hujjatlarining ahamiyati katta. Bunday hujjatlarda vaqf qilingan yerlarning chegaralari aniq ko'rsatilgan va qo'shni qishloqlar, ariq-kanallar sanab o'tilgan.

O'zbekiston, xususan, Zarafshon vodiysida Burqut Vaqf, Vaqf, Vaqbi Gijbak, Vaqfi Qo'rg'on, Eski Vaqf, Vaxim, Voxim, Voqim kabi toponimlar bor; Qo'qon shahridagi Vaqmchorsi mahallasi nomi ham "vaqf" so'zidan kelib chiqqan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Найимов С. Бухоро вилояти жой номларининг қисқача изоҳли луғати. – Б., 1997, – Б. 63.
2. Нафасов Т. Қашқадарё қишлоқномаси. – Т.: “Муҳаррир”, 2009.
3. Amonov U.S., Saparova S.R. The mother tongue textbook of the primary school in elbek's interpretation // *Academicia: An International Multidisciplinary Research Journal*. – 2021. – Т. 11. – №. 6. – PP. 403–407.
4. O.R. Avezov. Ekstrennaya psixologicheskaya pomosh v ekstremalnih situatsiyax. *Vestnik integrativnoy psixologii* 4 (No. 21), 34-37.
5. Adizova Nigora, Adizova Nodira. Alisher Navoiyning tibbiy qarashlari. *Conferences*.
6. Nigora Adizova Baxtiyorovna. 3-4-sinf ona tili darslarida qo'llanadigan tayanch kompetensiyalar. *Journal of Advanced Research and Stability*. Volume: 02 Issue: 01 | 2022.
7. Adizova Nigora Bakhtiyorovna. The Arrival of Great, Child and Khan Images in Interesting. *European journal of life safety and stability (ejlss)*. www.ejlss.indexedresearch.org Volume 14, 2022
8. Rakhmonovich, Adizov Bakhtiyor, and Adizova Nodira Bakhtiyorovna. “Microtoponyms formed on Different bases in Bukhara District”. *Middle European Scientific Bulletin* 10 (2021).
9. Bakhtiyorovna, Nodira Adizova. “Place Names and Related Concepts Study”. *European Journal of Life Safety and Stability* (2660-9630) 14 (2022): 153–157.
10. Rakhmonovich, Adizov Bakhtiyor, and Nodira Adizova Bakhtiyorovna. “Linguistic classification of toponyms of Bukhara district”. *Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning (EJEDL)* 2.09 (2021): 1.
11. Safarov F. S. et al. The effect of a tissue biostimulator on embryonic and post-embryonic development of lambs // *Uchen. Zap-azerb. sel'.-khoz-Inst. Ser. zhivot.* – 1970. – №. 2. – PP. 38–41.
12. Hayitov H.A. Literary influence and artistic image // *Экономика и социум.* – 2019. – №. 8. – PP. 11–14.
13. Saidova M. Educate students by solving textual problems // *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences* Vol. – 2019. – Т. 7. – № 12.
14. Saidova G.E, Roziyeva Z.S. Methods for improving the system of assessing pupils 'knowledge based on the qualilogical approach. *Academicia: An International Multidisciplinary Research Journal* <https://saarj.com>. 2020. – PP. 321–326.
15. Saidova G.E. The situation of free choice in mathematics lessons in primary school // *Bulletin of science and education.* – 2019. – No. 7-3 (61).
16. Sayfullaeva N.B., Saidova G.E. Improving the effectiveness of classes using interactive methods in primary education // *Scientific journal.* – 2019.